

התעודות מתל חלאף (גוזן)

מאת

א. מלמט

לפני עשר שנים בדיוק פורסם בידי קבוצת אנשי מדע החומר האפיגרפי החשוב שנגלה בחפירות בתל חלאף: תעודות כתובות לרוב בכתב-יתדות (באשורית ובבלית חדשה), ואף כמה כתובות ארמיות¹). מהמת שיבוש הדרכים בימי מלחמת-העולם וקשיי התחבורה עם אזורי הכיבוש בשנים שלאחר המלחמה, לא הגיע ספר זה לארצנו אלא עתה. תל-חלאף היתה אחד המרכזים הראשיים בארם-נהריים, ולאחר כיבושה בידי צבא אשור בשנת 808 (הש' גם ישעיהו ל"ז, י"ב) מילאה תפקיד חשוב כבירת פחוה אשורית. לנו עניין מיוחד במקום זה, שאינו אלא גוזן הנזכרת במקרא, שאל אזורה הוגלה חלק משבטי ישראל על-ידי מלכי אשור (מל"ב י"ז, ו'; י"ח, י"א; דהיי"א ה', כ"ו).

לכן ציפינו לו לספר זה בקוצר רוח, באשר קיוונו למצוא בתעודות אלו את עקבותיה של גלות עשרת השבטים, ואמנם לא נתבררה תקוותנו, שהרי תעודה אחת, לפחות, מעידה בפירוש על הקיבוץ הישראלי בפחוה גוזן²). תעודה זו נמצאת בחלק השני של הספר, המכיל כתובות אשוריות מאוחרות מן המאה ה' וכמה תעודות בבליות מן המאה ה'. תוכן התעודות — משא-ומתן מסחרי, הלוואות (של כסף, שעורה ותבן) ועניינים משפטיים שונים. חשובות בעיקר התעודות מארכיונו של הסוחר אלמנני (כך הכתיב בתעודות האלפביתיות), שנמצאו בכלי-חרס בצירוף כתובות ארמיות שונות. תשומת-לב מיוחדת מעורר גם סוחר אחר בשם אדד-מלך-אלאי, שחלק מארכיונו נגלה בגוזן. שם זה, שפירושו "אדד-מלך (הוא) אלהי", קשור בלי ספק לפולחנם של הארמים שהוגלו על-ידי מלך אשור לפחוה שומרון

Die Inschriften vom Tel Halaf (Keilschrifttexte und aramäische ¹)
Urkunden aus einer assyrischen Provinzhauptstadt), herausgegeben und
bearbeitet von J. Friedrich, G. R. Meyer, A. Ungnad,
E. F. Weidner, (AfO Beiheft 6) Berlin 1940. אני מודה לר"ר ק. שוברט

מן האוניברסיטה בווינה, ששלח לי בטובו את הספר הזה.

(2) עי' מאמרו של ר"ר ב. מיולר, לעיל עמ' 83.

ועבדו בין השאר לאל אדרמלך (מל"ב י"ז, ל"א, וכנראה יש לתקן את השם במקרא לאדרמלך, לפי הנוסח בכתב היתדות). בתעודות מאוחרות אלו אנו מוצאים גם כמה שמות חדשים של אֶפּוֹנִימִים (limmu) שאי אפשר לפי שעה לקבוע בדיוק את זמן כהונתם.

אולם החלק המכריע של התעודות (מאה במספרן) הוא מזמן קדום יותר, וכפי הנראה מראשית המאה הח'. תעודות אלו שייכות לארכיון של מֶנְכֶמֶת(אֶשֶׁר, הפחה האשורי בגוֹזֶן בימי אדדניררי הג' (809—782). חשיבותו של החומר הוא בתיאור חיי יום-יום בקרב הפחווה האשורית. נודעו לנו פרטים מאלפים על ארגון הפחווה, על תפקידיו וסמכויותיו של הנציב האשורי ועל מנגנון הפקידות, שעמד בשירותו בהנהלת ענייני השלטון. בין הפקידים נזכרים, למשל, רב-אֶלְנִי, שהיה מעין תת-נציב, פקידים האחראים להספקת המזון, ממונים על אירוות הפחה, מפקח על הגנים, קציני-צבא שונים ועוד. בין השאר מופיע גם "עבד ההיכל", שנקרא באשורית ארד-אֵיכֶל, והוא כנראה כינוי למהנדס הבנייה המלכותי, הארדיכל³). מתעודות שונות מסתבר, שנשיהם של הפקידים האשוריים גרו במשותף בבית הנשים, כנראה מסיבות ביטחון. אף מוצאים אנו ידיעות על הספקת שמן, ובתעודה מאוחרת יותר גם על הספקת צמר להרמון, וכן נודעו לנו שמותיהן של שתיים ממפקחות ההרמון.

אור חדש מפיצות תעודותינו על היישוב הארמי המקומי ועל מציאותו במושבות שונות בסביבת גוֹזֶן. אתה עומד על פרטים חשובים למעמדם של הארמים, יחסיהם אל שלטונות הכיבוש, פרנסותיהם השונות (רובם פועלים חקלאיים, בעלי-מלאכה ועבדים) ושילובם במסכת חיי הפחווה. באופן בולט משתקף משטר העושיק של האשורים, שרוקנו את האוצרות שנתברך בהם האיזור, והטילו מסים כבדים על האוכלוסים. חבל החבור הצטיין בפוריות יתרה ובתנאים נוחים לגידול בהמות, ומכאן הידיעות התכופות על הספקת סוסים, פרדות ואתונות לידי שלטונות אשור. בראשונה סופקו בוודאי צורכי הרשות המקומית, והעודף הועבר לידי מלך אשור. אולם התגליות המאלפות ביותר הן, כנראה, בתחום הצבאי. נודעו זו הפעם הראשונה פרטים רבי-ערך על הרכב הצבא האשורי בפחוות ועל

(3) הש' כעת גם A. L. Oppenheim, Archiv Orientalni (Symbolae Hrozny) XVII, 2 (1949), p. 227 ss. אשר אסף את כל המקורות, שנזכר בהם "ארד-איכל", מבלי לעמוד על תעודותינו.

דרכי הקשר שלו עם המטרופולין. מסתבר ששירות הקשר והמודיעין היה דומה לסידורים שנהגו בתקופה הרומאית. קשרים מיוחדים היו מעבירים את פקודות מלך אשור לקצווי מדינתו, והם היו מתחלפים בתחנות השונות. בשתי תעודות אף נזכרים קציני-קשר המעבירים אלה סוסות, ואלה נשק-מגן. כתחנות-ביניים שימשו בוודאי ערי-השדה ואף מחנות צבא מיוחדים שהוקמו לצדי דרך המלך. אנו שומעים על גדודי-צבא שחנו ב"דרך המלך" (כינוי זה מפיץ אור על השם המקביל במקרא), ומתפקידם היה לפקח על רשת התחבורה במרחבי המדינה, והם בוודאי אף שימשו חיל-מילואים בשעת מסעותיו של הצבא האשורי.

המסמך הצבאי החשוב ביותר הוא ללא ספק רשימת הציוד ליחידה צבאית בת עשרה אנשים, שהיתה היחידה הקטנה ביותר בצבא אשור, ובראשה עמד מפקד שתוארו רב העשרה⁽⁴⁾. רשימה זו מונה בזה אחר זה (תעודה מספר 48): 1 מרכבה, 4 סוסים, 2 חמורים, 10 קשתות, 10 חרבות, 10 חניתות (או אלות?), 10 שריוני-חזה, 10 אשפות, 10 צינות, 10 כותנות, 10 חגורות-עור, 10 חגורות בד, 1 פרה, 10 כבשים. מהרכבו של הציוד אתה למד, שחיילי היחידה היו בעיקרם קשתים. מתמיה העדרם של קובעי הקרב (ייתכן שנכללו בין שריוני המתכת), ושמא מעיד פרט זה, שהמגן היה משמש גם להגנת הראש. תעודה זו מבהירה גם את ארגון שירות ההובלה והאספקה. אל עשרת החיילים נלווים שני חמורים כבהמות-משא ופרה אחת להספקת חלב וחמאה ועשרה כבשים למאכל.

אך מעניין ביותר פרט זה, שאפילו יחידה קטנה זו צוידה בכלי-רכב אחד. כנראה, טעמו של דבר זה בכך, שלפנינו חיל-מצב בפחוה מרוחקת שהיה שרוי בסכנה תדירה מצד הסביבה העוינת (הרי בתעודה אחת אנו שומעים גם על "מורדים" שנמנו בוודאי עם היישוב הארמי). מכאן גם הציוד האישי המעולה והזוין המוגבר של חיילי יחידתנו. פרט מאלף אחר הוא, שלצורך המרכבה היו ארבעה סוסים, כפי הנראה שני סוסי-רתימה ושני סוסי-החלפה. אין הכרח להסיק מכאן, כמסקנת מפרסם התעודה, שבסוף המאה ה-ט' או בראשית המאה ה-ח' נשתנה היחס המספרי בין סוסי-הרתימה והמרכבה, שהיה נהוג עד אז, מ 3:1 ל 4:1, כדרך שאנו מוצאים אותו בזמן מאוחר יותר, בימי שושלת בית סרגון; אפשר שריבוי הסוסים

(4) ע'י מאמרי: מלחמות ישראל ואשור, מערכות מב-מג (תש"ז), ע' 36.

גם הוא יסודו בתנאים המיוחדים של יחידתנו כחיל-מצב. ותוספת חשיבות לתעודה זו, שעד כה לא נתגלו תבליטים מימי אדדניררי הג', והיא ממלאה מקצת מחסרון המקורות בנידון זה.

חוץ מן התעודות בכתב היתדות נגלו, כאמור, כמה כתובות ארמיות, הקדומה שבהן חרוטה על שולי מזבח קטן עשוי אבן-סיד, אך קריאת נוסחתה ופירושה מוקשים ומפוקפקים. המפרסם (פרידריך) קרא את הנוסח "זרמת/בעמ/זי/כחי", ולא מצא את פשרן המדויק של המלים. הוא מקדים את הכתובת עד לזמן חיבורן של הכתובות האלפביתיות הכנעניות הקדומות ביותר, דהיינו לסוף האלף הב'. אך נראה שהדין עם המבקרים השונים, המאחרים את זמנה של הכתובת על יסוד ניתוח פאליאוגראפי. אמנם מפני האופי הארכאי של כמה אותיות קשה לקבוע, אם יש הכרח לאחרה עד לסוף המאה הט' או אפילו לראשית המאה הח'5, או רק עד לימיו של פפרא מלך גוון, שחי כנראה במאה הי'6.

שאר חמש הכתובות הארמיות הן מן הארכיון של הסוחר אלמנני הנזכר לעיל, והן שייכות למחצית המאה הז' בקירוב. כולן נכתבו על גבי לוחות-טין שצורתם צורת לב ונוסחתן בדרך כלל לקויה מאוד. הכתב הארמי בתעודותינו הוא שלב-מעבר מכתב התעודות הארמיות הקדומות לכתב הפפירוסים המאוחר. הוא דומה בצורתו לכתב הארמי מן המאה הז', ודמיונו גדול בייחוד לכתב התעודות הארמיות מאשור, שפירסם לידנורסקי ולפפירוס הארמי שנתגלה לא מכבר בסקארה (משנת 600 בקירוב)7. התעודות הארמיות רובן ככולן חשבוניות של הספקת שעורה. בתחילת הכתובת צוינה לרוב כמות השעורה, ואחריה באים שמות המלווה והלווה, ולבסוף רשימת העדים.

(5) עי' A. Bowman, *AJSL* VIII (1941), p. 359 ss. המביא העתקה שונה של הכתובת, והוא מפענחה כך: "זבית/כעי/זי/כחי", דהיינו זה בית... אשר (חוא) (כוחי, או: צוריל). R. Dussaud, *Syria* XXIII (1942/3) p. 106 ss. קורא: "זרמת/בעל/זי/כחי" = שמואל (שהוא בלתי ברור), אדוננו אשר (הוא) כוחי. אולם עד כה לא מורטם שום צילום של הכתובת, ולכן אין לקבוע בוודאות את נוסחתה המדויקת.

(6) הנימוקים השונים לקביעת "שכבת פפרא" במאה הי' סוכמו עתה עי' O'Callaghan, *Aram Naharaim* (1948) p. 114 s.; Dupont-Sommer, *Les Araméens* (1949), p. 79.

(7) לכתבים הנזכרים עי' בלוח המשווה המובא עי' Dupont-Sommer, *Syria* XXIV (1944/5) p. 27; idem, *Semitica* I (1948), p. 64.